

МУҲАҚҚИҚОНИ АРАБ ДАР БОРАИ УСТОД АЙНӢ

Устод Садриддин Айнӣ тавассути тарҷумаҳои асарҳои ҷовиди худ дар саросари Шарқи Араб шухрат ёфтааст. Мардуми араб қаблан бо асарҳои устод Айнӣ аз рӯи тарҷумаҳои англисӣ, франсавӣ, олмонӣ ошно буданд, вале баъдтар онҳо асарҳои ӯро ба забони модарии худ мехондагӣ шуданд.

Нахустин асари ба забони арабӣ тарҷумашудаи Айнӣ «Ёддоштҳо» - и безаволи ӯ мебошад, ки тарҷумаи он ба қалами Амид Абу Саъл тааллуқ дошта, соли 1957 дар яке аз нашрияҳои Бейрут ба таъб расидааст.

Бояд гуфт, ки пеш аз ин арабҳо ба андозаи хеле ночиз бошад ҳам дар бораи қисмати таърихии тоҷикон дар давраи то инқилоби Октябри соли 1917 ва тақдири онҳо дар замони шӯравӣ маълумот доштанд, вале аз ҳаёти маданияи Тоҷикистони он замон чизе намедонистанд. Аз ин рӯ, ба забони арабӣ тарҷума шуда баромадани асарҳои яке аз бузургтарин нависандагони Шарқ, қофиласолори адабиёти муосири тоҷик, дар ҳаёти адабии мамлакатҳои араб ҳодисаи муҳиме гардида, тавачҷуҳи оммаи васеи хонандагон ва доираҳои адабиётшиносиро зуд ба худ ҷалб намуд. Пас аз нашр шудани тарҷумаи «Ёддоштҳо» дере нагузашта дар маҷаллаи лубнонии «ал-Адиб» (№9, 1957) мақолае зери унвони «Номи Айнӣ ҷовидон хоҳад монд» чоп шуд. Муаллифи мақола дар ҷопи арабии «Ёддоштҳо» норасоӣ ва муваффақиятҳои тарҷума, ҳаёт ва фаъолияти эҷодии офарандаи асар ва ғайра сухан ронда, аз ҷумла ҷунин нигоштааст: «Дар ҳақиқат ҳар як хонанда сатрҳоеро аз «Ёддоштҳо», ки он ҷо Айнӣ дар хусуси мадрасаи Мири

Араб, дар хусуси зиндагӣ дар хучраҳо, оид ба «барномаҳои таълим» - и аз давраи доқиёнус монда, дар бораи китобҳои дарсию усули таълим навиштааст, мутолиа намуда, беихтиёр мадрасаҳои ним аср қабл аз ин вучуддоштаи моро ба хотир меорад. Дар ҳақиқат ӯ дар ҳамаи ин бобатҳо фикр хоҳад кард. Ба назари ман, ӯ хусусан бисёр чизҳоро боз вақте ба хотир меорад, ки бобҳои «Паҳлавони Фавқулодда» ва «Сайри Файзобод» -ро хонад, ҳамроҳи муаллиф дар гузарҳои маҳалла ва кӯчаҳои танги шаҳр сайругашт кунад, аз назди мисгарон, бофандагон, рангрзон ва мевафурӯшон гузарад. Ӯ одамони шинос, маҳаллае, ки дар он зиндагӣ мекунанд, навъҳои одамонро, ки ҳоло ҳам дар паҳлӯяш умр ба сар мебаранд аз лавҳи хотир мегузаронад, ҳаракат ва имою ишораҳоро чунон саҳеҳу табиӣ тасвир мекунанд, ки хонанда дар пеши назараш одамони зиндаро мебинад ва гумон намекунад, ки ӯ дар бораи як сарзамини ношинос асар хонда истодааст ва дар шаҳри бегона сайругашт дорад». Аз ин гуфтаҳо ва мулоҳизаҳои муаллифи мақола бармеояд, ки «Ёддоштҳо» дар як муҳлати кӯтоҳ, ба дили ҳазорон хонандагони араб роҳ ёфта, эҷодиёти Айнӣ дар миёни онҳо машҳур гардида мухлисони зиёде пайдо кард. Хонандагони араб акнун мехостанд асарҳои дигари ӯро мутолиа кунанд, дар бораи шахсият, ҳаёт ва фаъолияти эҷодии ӯ бештар донанд, ин кор мутаассифона, то нимаи аввали солҳои шастум ба онҳо муяссар нагардида буд. Инак, соли 1964 нашрияти «Прогресс» асари Айнӣ «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам»-ро ба забони арабӣ бо номи «Сафаҳот ӯан ҳаётӣ» (Музаккарот) аз чоп баровард, ки он дар мамлакатҳои Шарқи Араб ба зудӣ мунташир гашт. Мутарҷими асар

адиби намоёни муосири ироқӣ Ғоиб Туъма Фармон мебошад, ки ба шарофати ӯ дӯстдорони адабиёт дар мамлакатҳои Шарқи Араб бо асарҳои беҳтарини намоёндагони бузурги адабиёти классикии рус ва адабиёти халқҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравии собиқ ошноӣ пайдо намуданд. Дар шиносномаи мухтасари китоб Фармон менависад, ки пеш аз таҳаллуси «Айнӣ»-ро интихоб намудан Садриддини ҷавон якҷанд таҳаллуси дигар, аз ҷумла «Муҳтоҷӣ», «Сифлӣ», «Ҷунунӣ»-ро иваз кард ва сабаби интихоби онҳоро мефаҳмонад. Аз он сабаб «Муҳтоҷӣ» буд - менависад Фармон, - ки ӯ фарзанди фақир дар деҳаи дурдасте буда, ханӯз дар синни ёздаҳсолагӣ волидонашро аз даст дод. «Сифлӣ» аз он сабаб буд, ки хангоми дар мадрасаи Бухоро хонданаи хизмати дигарон мекард, то ки луқмаи айши худ ва ду бародари хурдияшро ҳосил намояд. Аз он рӯ, «Ҷунунӣ» буд, ки баъзе одамон афъоли ҳамидаи ӯро, ки ба назарашон ғайриоддӣ менамуд, дида «вай маҷнун аст» мегуфтанд».

Дар давоми суханаш Фармон меғӯяд, ки ниҳоят Садриддин барои худ номи мухтасари «Айнӣ»-ро қабул мекунад ва дар забони арабӣ дорони чилу ҳашт маънист, аз ҷумла «чашми бино», «чашма», «офтоб» ва ғайра. Дар давраи ҳумкронии «амири аъзам» ҳафтоду панҷ ҷӯб зада шудани Айниро хотиррасон карда, Фармон менависад, ки танҳо пас аз инқилоби Октябри соли 1917 Айнӣ имконият пайдо кард, ки худро ба кори дӯстдоштааш - эҷоди адабӣ - комилан бахшад ва яке аз бузурғтарин нависандагони Осиёи Миёна гардад. Баъд аз якҷанд асари Айнӣ, аз ҷумла «Дохунда», «Ғуломон», «Ҷаллодони Бухоро», «Марги судхӯр», «Бухоро»-ро (тарҷумаҳои русӣ ва арабии «Ёддоштҳо» дар

вақташ бо унвони «Бухоро» нашр шудааст - М.Т.) номбар карда, қайд менамояд, ки онҳо сурати дурахшони давраи худ буда, дар айни замон таърихи ҳаёти халқи тоҷикро дар охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX инъикос мекунад. Дар хусуси «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» бошад, Фармон менависад, ки ин китоб асарҳои Айниро ифтихори адабиёти тамоми Шарқ гардонид. Дар аснои тарҷумаи асари мазкур Фармон тамоми кӯшиш ва маҳорати тарҷумониашро ба он равона кардааст, ки рангинии услуб ва баёни асари асло ба қадри имкон ниғаҳ дорад ва бояд эътироф кард, ки ӯ дар иҷрои ин кори душвору масъулиятнок муваффақ шудааст. Албатта, тарҷума аз баъзе нуқсонҳо холи нест, зеро мутарҷим забони тоҷикиро намедонист ва бинобар ин, на аз асли тоҷикии асар, балки аз тарҷумаи русии он, ки соли 1958 ба муносибати ҷашни 80-солагии устод С. Айни нашр гардида буд¹, истифода намудааст. Дар тарҷумаи русӣ баъзе саҳву ғалатҳо ҷой доштанд ва онҳо ногузир ба тарҷумаи арабӣ гузаштанд. Лекин баъзе иштибоҳҳо дар навишти номи олимон, китобҳо, мавзеоҳо ва ғайра бевосита аз тарафи Фармон содир шудаанд. Дар тарҷумаи арабӣ инчунин як қатор камбудииҳои ночизе мавҷуданд, вале онҳо ба ҳеҷ ваҷҳ қимати ин асар ва аҳамияти кори пурмашаққати мутарҷимро кам намекунад. Умуман, метавон гуфт, ки «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» дар тарҷумаи арабӣ ҳамон шавқоварию дилпазирии ҳудро комилан нигоҳ доштааст, ки ин, бешубҳа, ба таъби баланди нависандагӣ ва лаёқати азими тарҷумонии Фармон саҳт вобаста аст. Яке аз адибон ва мунаққидони маъруфи лубнонӣ Муҳаммад Дакруб роҷеъ ба сифати тарҷумаҳои арабии асарҳои нависандагони шӯравӣ

¹ С. Айни. Коротко о моей жизни, Сталинабад, 1958.

мулоҳизаҳои худро баён карда, аз ҷумла чунин изҳор намуда буд: «Тарҷумаҳои арабии адабиёти бадеии советӣ аксар вақт заифу сатҳӣ менамоянд ва характеру табиати ҳақиқии асари бадеии аслро инъикос намекунанд, ба истиснои он ҳолатҳое, ки тарҷума аз тарафи адибони номдори араб ба монанди Ғоиб Туъма Фармон ба амал бароварда шуда бошад. Фармонро дар кишварҳои араб ҳамчун нависандаи соҳибистеъдоду моҳир мешиносанд. Пеш аз он, ки ба тарҷумаи асаре шуруъ намояд, ӯ мазмуну мундариҷаи онро аз оинаи фаҳмиши нозук ва завқи ҳассоси бадеии худ мегузаронад, ки ин баъд дар тарҷума бо як ҷилои дурахшоне рӯ мезанад»². Ҳамин хусусиятҳо ҳангоми тарҷумаи асари устод Айни «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» равшан намоён шудааст.

Дар байни мамлакатҳои Шарқи Араб паҳн шудани «Ёддоштҳо» ва «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» диққати адабиётшиносони арабро беш аз пеш ба эҷодиёти Айни ҷалб намуд. Баъзеи онҳо ҳодисаҳо ва тарзи зиндагии одамони дар ин асарҳо тавсифшударо бо воқеаву лаҳзаҳои ҳаёти мардуми кишварҳои худ муқоиса менамуданд ва миёни осори онҳо оҳангҳои умумӣ меҷӯстанд. Дигарон бошанд теъдоди калимаву ибороти арабиро дар ашъори ӯ муайян кардани мешуданд. Аз адабиётшиносони араб, ки ягон ҷиҳату хусусияти эҷодиёти устод Айниро мавриди баҳсу тадқиқ қарор додаанд, даставвал бояд номи олими ироқӣ доктор Ҳусайн Али Маҳфузро ёд кард. Ин олим тобистони соли 1961 ба Тоҷикистон омада, маҳалҳои гуногуни онро зиёрат намудааст. Дар давоми сафари худ Али Маҳфуз доир ба таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ мавод ҷамъ карда,

² Маҷлаи ал-Одоб.- Бейрут, 1971, №6.- с.34.

онро бо мисолҳои зиёд аз адабиёти асрҳои миёна, адабиёти давраи советии тоҷик ва забони гуфтугӯӣ гирд овардааш мукамал сохтааст. Дар натиҷа, пас аз бозгашт ба Ироқ китоберо иборат аз ду қисм зерини «Асар ал-луғат ал-арабия фи ал-луғат ат-тоҷикия» («Таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ») аз ҷоп мебарорад.³ Яке аз бобҳои қисми дуюми китоб «Алфози арабӣ дар шеъри муосири тоҷик» ном дошта, дар он муаллиф ғоизи калимаҳои арабиро дар ашъори ҳабадҳои шоири муосири тоҷик, аз ҷумла устод Айнӣ, Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Боқӣ Раҳимзода ва дигарон ҳисоб карда баромадааст. Муҳаққиқ дар хусуси адаби калимаву ибораҳои арабӣ дар шеърҳои устод Айнӣ сухан ронда, хулоса кардааст, ки онҳо чоряки қисми ҳамаи калимаҳоро ташкил медиҳанд. Гарчанде ки ин хулоса бо як оҳанги қатъӣ баён шуда бошад ҳам, чандон боварибахш наменамояд, зеро муҳаққиқ пеш аз ҳама тамоми осори манзуми Айнӣро дар даст надошт, ки ба таври пурра тадқиқ кунад. Ӯ ҳато шеърҳоеро, ки дар китоби «Ашъори мунтахаб»-и С. Айнӣ (Сталинобод, 1958) оварда шудаанд, истифода набурда, танҳо миқдори хеле хурди шеърҳоеро тадқиқ намудааст, ки дар маҷмӯаи «Намунаҳои ашъори шоирони советии тоҷик» (Сталинобод, 1958) дарҷ гардидаанд. Лекин танҳо баъди омӯختани қисми бештарини ашъори Айнӣ ба муҳаққиқ муяссар мешуд, ки ба хулосаи дурусте ояд. Ба ғайр аз ин, Алӣ Маҳфуз хулосаи худро бо ягон далелу мисол тақвият надода, роҷеъ ба дигаргуншавии мафҳуми семантикии калимаҳои арабӣ ва

³ Маҳфуз. Ҳ.А. Асар ал-луғат ал-арабия фи ал-луғат ат-тоҷикия.-Бағдод, 1964-1965.

тобишҳои нав пайдо кардани онҳо дар забони имрӯзаи тоҷикӣ, дар бораи мавқеи истеъмоли калимаҳои арабӣ дар ашъори устод Айни суҳане нарондааст.

Ба ин муносибат қайд кардан зарур аст, ки Айни донандаи хуби забони арабӣ буда, дар шеърҳои худ калимаҳои арабиро басо бамаврид кор мефармуд. Дар шеърҳои ӯ баъзан калимаҳои арабие ба назар мерасанд, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ хеле кам истифода мешаванд, ё тамоман мустаъмал набуда, маънои онҳо барои хонандагон маълум намебошад. Чунинчи дар шеъри машҳури «Инқилоб» мо чунин сатрҳоро меҳонем:

Буд чанде ба ғам мубтало шайху шоб,
Шайх дар таҳлука, шоб дар печу тоб.
Канда бунёдҳо, чавру бедодҳо,
Синаҳо пур зи хун, дидаҳо пур зи об.
Фирқае бесабаб дар ниам дар тараб,
Фирқае бегунаҳ дар бало, дар азоб.
Фирқае рӯзу шаб дар тапиш, дар тааб,
Фирқае субҳу шом масти чоми шароб...

Дар ин порча калимаҳои мавҷуданд, ки Айни онҳоро дар маънои аслии арабияшон истеъмол намудааст. Масалан, гарчанде калимаи «шайх» дар забони тоҷикӣ тобиши дигаре пайдо карда бошад ҳам, шоир онро ба маънои асли, яъне «пир», «мӯйсафед» кор фармудааст. Дар ин ҷо таъбири «шайху шоб» маънои «пиру чавон»-ро дорад. Аз калимаҳои арабии дар ин порча истифодашуда «ниам» ва «тааб» дар забони тоҷикӣ ниҳоят камистеъмол буда, маънои «неъматҳо» ва

«меҳнат», «хастагӣ», «афгорӣ»-ро доро мебошанд. Дар шеъри «Инқилоб» инчунин калимаҳои арабие дида мешаванд, ки барои фаҳмидани маънои онҳо хонандаи имрӯзаро ба қомусҳо муроҷиат кардан лозим меояд. Масалан, калимаҳои «сутӯҳ» - ҳамвор, ба хок яксон, «муонид» - «саркаш», «муқобил», «муҳолиф», «фирақ» - гурӯҳҳо (шакли ҷамъи калимаи «фирқа»). Ин гуна калимаҳои арабии ғайримустаъмал дар шеърҳои дигари Айнӣ ҳам ба назар мерасанд, онҳо хусусан дар шеърҳои давраи тоинқилобӣ ва аввали давраи шӯравӣ бештар дучор меоянд. Агар Алӣ Маҳфуз дар китоби худ ба тадқиқи алфози арабӣ дар осори шоирони давраи шӯравии тоҷик, хусусан устод Айнӣ, аз ҳамин нуқтаи назар наздик мешуд, ҳамчунин на намунаи шеърҳои онҳоро, балки осори манзуми ҷопшудаи онҳоро пурратар меомӯхт, қимати асари илмии ӯ дучанд меафзуд ва хулосаҳои аниқтар ва қавитар мебаромаданд. Умуман, агар мо танҳо шеърҳои дар солҳои гуногун офаридаи Айнӣ гиризем, ки дар китоби «Ашъори мунтахаб» ҷамъоварӣ шудаанд, мебинем, ки гуфтаи Алӣ Маҳфуз ба ҳақиқати ҳол чандон мувофиқат надорад. Маҷмӯи калимаҳои шеърҳои ин китоб ба 12874 мерасад. Адади тамоми калимаҳои арабии ҳамаҷумла ва ҳамаҷумлаи таркибӣ 2428-то мебошад, ки ин 18,81%-ро ташкил медиҳад. Яъне калимаҳои арабии дар ин шеърҳо истеъмолшуда на чоряки қисмро, бино ба қавли Алӣ Маҳфуз, балки аз панҷяк ҳам камтар, аниқаш 5,3 Ҷоизро аз теъдоди умумии калимаҳо фаро мегиранд. Бояд гуфт, ки китоби «Ашъори мунтахаб»-и Айнӣ тахминан сеяки тамоми осори манзуми ӯро дарбар мегирад. Аз ин рӯ, дар асоси он ҳам оид ба Ҷоизи калимаҳои арабӣ дар шеърҳои ӯ

хулосаи қатъие баровардан аз имкон берун аст. Танҳо баъди нашри пурраи шеърҳо дар яке аз ҷилдҳои «Куллиёт» ва тадқиқи онҳо аз лиҳози истифодабарии калимаву ибороти арабӣ натиҷаи саҳеҳу матлуб ҳосил кардан мумкин аст. Бо вучуди ҳамаи ин гуфтаҳои Алӣ Маҳфуз аз он ҷиҳат ҷолибанд, ки ӯ чи миёни адабиётшиносон ва забоншиносони ватанӣ ва чи хориҷӣ нахустин шуда кӯшиш кардааст, ки нуфуз ва теъдоди лексикаи арабиро дар осори манзуми устод Айнӣ муайян намояд.

Муҳаққиқи дигари араб Ҷалил Камолуддинро симои устод Айнӣ аз ҳайси шоир ва адиби муборизу ватандӯст буданаш ба худ ҷалб намудааст. Дар мақолаи тадқиқотии хеле калоне, ки зери унвони «Садриддин Айнӣ» дар маҷаллаи лубнонии «ал-Одоб» нашр шудааст,⁴ Ҷалил Камолуддин пайвастагии мустаҳками Айниро бо халқу ватани худ дар асарҳои манзум ва мансураш ифода намудани орзуву омили ҳамватанон ва дар муборизаҳои онҳо бар зидди зулму истибдод фаъолна иштирок кардани ӯро ба хонандагони араб батафсил нишон додааст.

Аз мундариҷаи мақола бармеояд, ки Ҷалил Камолуддин ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айнӣ ошноии аниқ доштааст. Ӯ тамоми фаъолияти адабии Айниро мавриди баҳсу таҳлил қарор дода, изҳор менамояд, ки дар осори ӯ натавонанд орзуву омили халқи тоҷик, балки умеду мақсадҳои ҳамаи мардуми Шарқ ифода ёфтаанд. Муҳаққиқ бо камоли эҳтиром дар бораи Айнӣ сухан ронда, чунин менигорад: «Ҳангоме, ки

⁴ Ҷалил Камолуддин. Садриддин Айнӣ. Дирасотун фи-л-адаб ас-суфйати // ал-Одоб. Маҷаллатун шахриятун таъний би шуун ал-фикр. ас-Сана ат-тосиату ашара. Ал-адад ар-робий, найсон (апрел), 1971.- с 53-57.

нависандаи араб доир ба суҳанвари барҷастаи халқи тоҷик ва муборизи роҳи озодӣ ва хушбахтии ватанаш С. Айнӣ менависад» пай набурда наметавонад, ки ҷодаи шоирӣ ва зиндагӣ, ки ӯ тай кардааст - сарфи назар аз ҷузъиёти бо муҳиту шароити хосси маҳаллӣ тааллуқ дошта, - дар ҷавҳари худ таҷассуми шоиронаи мақсаду манфиатҳои Шарқ ва нигориши ҳаққонии бехтарин ва зеботарин эҳсосоте мебошад, ки шоирони муосири Шарқ дар охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX дар шуури худ мепарвариданд» .

Ҷалил Камолуддин мегӯяд, ки устод Айнӣ дар шеърҳои инқилобии худ ғояҳои озодӣ, дӯстӣ ва баробарии бани башарро тараннум карда, ҷамеаи халқҳои Шарқ, аз ҷумла меҳнаткашонии кишварҳои арабро, ба мубориза барои истиқлолияти миллӣ ва ояндаи бехтар даъват менамуд. Ин шеърҳо барои арабҳо ҳамчун даъват ба исёну инқилоб садо медоданд. Дар ҳақиқат ҳам ҳисси садоқати бепоён ба дигар халқу миллатҳо, интернационализми пурҷӯшу амиқ, хусусияти асосӣ ва моҳияти ҳаёт ва эҷодиёти устод Айнӣ мебошад. Агар мо ба асарҳои ӯ назар афканем, саршори меҳру муҳаббати самимӣ нисбат ба халқҳои Шарқ будани онҳоро равшан ҳис мекунем. Айнӣ дар давоми фаъолияти адабӣ ва ҷамъиятии худ рӯйдодҳои Шарқ, аз ҷумла олами арабро бодикқат меомӯхт.

Мо медонем, ки ӯ ханӯз дар давраи пешазинқилобӣ рӯзномаи «Чеҳранамо»-ро мегирифт, ки ба забони форсӣ дар Миср нашр шуда, иддае аз ахбори мамлакатҳои арабро дар саҳифаҳои худ дарҷ мегардонд. Дар солҳои баъди инқилоби Октябр низ Айнӣ аз зиндагии мардуми араб ва воқеаҳои муҳими ҳаёти сиёсии мамлакатҳои Шарқи

Араб тавассути матбуоти даврӣ бохабар мегашт. Маълум аст, ки дар он айём Шарқи Арабро мавҷи пуриқтидори ҳаракати миллию озодихоӣ ва задухӯрдҳои шадиди иқтисодию сиёсӣ, фаро гирифта буд. Инқилоби Октябр, ки мардуми меҳнаткаши Россия ва миллатҳои Осиеи Миёнаро аз зулми шохону капиталистон, амирону феодалҳо раҳонид, барои авҷгирӣ ва беш аз пеш вусъатёбии ин ҳаракат таъсири бузург расонид. Устод Айнӣ ҳар як муваффақият, ҳар як ғалабаи қувваҳои озодихоҳу истиқлолталаби Шарқро бо камоли хурсандӣ пешвоз мегирифт. Хусусан, дар мақолаҳои публицистии худ ӯ муборизаи мардуми Шарқро самимона тарафдорӣ намуда, дар айни вақт моҳияти сиёсати ғоратгаронаи империалистонро дар ин сарзамин мунтазам фош мекард. Чунончи дар яке аз ин мақолаҳо Айнӣ забткориҳои давлатҳои калони мустамликадорро, ки байни худ шартнома баста, як қатор мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёнаро тақсим карда гирифтани буданд, маҳкум намуда менависад, ки «Истанбул ба дасти Америка мегузарад, Юнон вилоятҳои соҳилиро мегирад, Англия Арабистон, Фаластин ва Ироқро ишғол менамояд. Барои Туркияи бечора фақат як ҳиссаи ҷузъии Она-Тули хоҳад монд, ки он ҳам дар таҳти назорати Фаронса воқеъ хоҳад шуд. Ин аст тақсими ғанимати ғосибин. Равшан аст, ки ҳамаи инҳо барои пур кардани ҷайби бетаги муттафиқин карда мешавад, на барои манфиати коргарони Англия ва Фаронсия!»⁵ Дар ҳамаи мақолаҳои ба шарҳи вазъият дар мамлакатҳои Шарқ бахшидашуда Айнӣ бо боварии комил арз мекунад, ки халқҳои заҳматкаши ин сарзамин аз

⁵ Шӯълаи инқилоб, 1919, №15.

азобу шиканчаи истисморгарони дохилӣ ва асорати мустамликадорони ғарбӣ раҳой ёфта, озодӣ ва истиқлолиятро ба даст меоваранд ва инчунин таъкид менамояд, ки онҳо дар ин кор бо барпо намудани алоқаҳои дӯстона бо давлати шӯравӣ тавфиқ хоҳанд ёфт. «Ин бор, – навишта буд ӯ, – инқилобҳои Шарқ натиҷаҳои комиле хоҳанд дод. Ин бор ҷаҳонгирон ва сарватдорони Фаранг ба диёри ҷаннатосори машриқзамин абадӣ видоъ хоҳанд кард. Ин бор ба баракати иттифоқи коргарони Руссия ва мазлумони Шарқ инқилоби ҷаҳонӣ ба вуқӯъ омада, маслаки адолату баробарӣ ва инсониятпарварӣ дар миёни бани башар ҳукмрон хоҳад гардид. Ин бор диёри Шарқ аз асорати ҷандинсола абадӣ халос хоҳад шуд».⁶

Ҳамин гуна фикру ақидаҳо дар аксари шеърҳои устод Айнӣ низ ифода ёфтаанд. Маҳз ҳаминро дар назар дошта муҳаққиқи араб Ҷалил Камолуддин менависад: «Айнӣ ба меҳнаткашони араб ва ҳамчунин ба меҳнаткашони тамоми Шарқ мурочиаткунон онҳоро ба инқилоб даъват менамуд ва муборизаи оташин ва шадиди онҳоро, ки ҳамон вақтҳо дар Мисру Ироқ, Сурияву Лубнон, Фаластину Ҷазираи Араб, Туркия, Афғонистон, Ирон ва ғайра оғоз ёфта буд, муборакбод мегуфт. Ӯ дар онҳо ҳиссеро ба вучуд меовард, ки бо қурбониҳои гарон бошад ҳам, субҳи озодӣ паид меояд». Ба ин муносибат муҳаққиқ байти зеринро дар шеъри «Инқилоб»-и Айнӣ дар тарҷумаи таҳтуллафзии арабӣ овардааст:

Оқибат Шарқ мешавад бедор

Гарчи ин фикр хобро монад.

⁶ Шӯълаи инқилоб, 12 июли 1920, №42, саҳ. 2.

Садриддин Айни шоҳиди ҳаёти ду аср, ду давраи мухталифи таърихӣ буда, роҳи ӯ дар зиндагӣ ва дар эҷоди бадеӣ бaсе пурпечутобу душвор ва машаққатнок буд. Дар ҳамаи давраҳои зиндагӣ Айни бо халқ буда, ҳамроҳи ӯ ҳар мусибату шодмониро аз сар мегузаронд. Дар асарҳои мансур ва манзуми худ ӯ ҳамеша чун ҳомии содиқи халқ, баёнкунандаи орзуву омоли вай ва муборизи роҳи озодӣ ва гулгулшукуфии ватанаш буд. Аз ин ҷиҳат, – менависад Ҷалил Камолуддин, – Айни бо баъзе хусусиятҳои мероси адабияш ва навоварии эҷодияш ба як қатор адибони давраи нави араб, аз ҷумла Халил Мутрон, Ҷамил Сидқӣ аз-Заҳовӣ, Маъруф ар-Русофӣ, Ҳофиз Иброҳим, Аҳмад Шавқӣ ҳамрадиф аст. Аз тарафи дигар, Айни бо шоирони давраи таҷаддуд, яъне онҳое, ки солҳои сиюм ва чилуми асри мо дар Миср, Сурия, Лубнон, Ироқ ва дигар мамлакатҳои араб зухур намуда, ғояҳои озодӣ, инсонпарварӣ ва сотсиализмро тараннум кардаанд, шабоҳат дорад. Мутаассифона, дар ин ҷо Ҷалил Камолуддин ҷӣ гуна умумият ё фарқият доштани хусусиятҳои осори Айниро бо асарҳои адибони араб мавриди баҳс қарор намодааст. Ба ҳар ҳол ӯ масъалаи бағоят муҳимро ба миён гузоштааст, ки тадқиқу таҳқиқи он дар оянда барои айнаишиносӣ аз вазифаҳои заруртарин аст.

Адабиёти араб дар давраи нав биноан бар таъсири омилҳои гуногун бештар дар алоқамандии зич бо адабиёти аврупоӣ инкишоф ёфта, дар он асосан ду ҳодисаи муҳим ба назар мерасад: муборизаи ғояҳои наву кӯҳна ва масъалаи воситаҳои нави адабӣ. Бо мурури замон мубориза дар арсаи адабӣ тезутунд шуда, дар адабиёти арабӣ се

чараён арзи вучуд мекунад ва шоирону нависандагон аз рӯи ақидаҳои худ пайрави ин ё он чараён мегарданд. Намояндагони чараёни яқум муқобили ҳар чизи нав буда, анъанаҳои қадими арабиҳо аз нав зинда кардан ва идома додан мехостанд. Пайравони чараёни дуюм ба шакли ғояҳои адабиёти ғарбӣ тақлид карда, аз мероси бостонии араб написаниегон рӯй мегардонданд. Адибоне, ки пайрави чараёни сеюм буданд, кӯшиш доштанд, ки унсурҳои беҳтарини маънавии адабиёти арабро гиранд, аз воситаҳои нави илмию адабӣ ва тамоми комёбиҳои маданияти муосири Ғарбу Аврупо истифода баранд, онҳоро омешиш диҳанд. Бояд гуфт, ки ин се чараён дар замони ҳозира низ мавҷуданд, вале шумораи тарафдорони чараёни сеюм беш аз пеш афзуда истодааст. Шоирону нависандагоне, ки онҳоро Ҷалил Камолуддин дар алоқамандӣ бо Айнӣ ном бурдааст, асосан аз пайравони чараёни сеюм ба шумор мераванд. Онҳо аз ҷиҳати баромади иҷтимоӣ ба табақаҳои гуногуни ҷамъият тааллуқ дошта, нуқтаи назари онҳоро ифода менамуданд ва на ҳамаи шоирони номбурда бо мардуми меҳнаткаши одӣ алоқа доштанд. Масалан, шоир, нависанда ва драманависи маъруфи араб Аҳмад Шавқӣ (1868-1932) бештар чун шоири дарбори ҳокимони Миср, Ибн Исмоил ва Аббоси II шуҳрат ёфтааст. Гарчанде дар асарҳои баъзан аз хусуси истиқлолияти Миср, муттаҳидшавии арабҳо, ба халқ додани ҳуқуқи дар парламент иштирок кардан, ба занҳо озодии бештар таъмин намудан ва ғайра сухан ронда бошад ҳам, худи ӯ тамоми умр дар мавқеи синфи ҳоким меистод ва манфиати аҳли сарватро ҳимоят мекард. Бинобар ин дар осори Аҳмад Шавқӣ ва устод Айнӣ хусусиятҳо ва оҳангҳои умумию муштарак

чустан ба ҳеҷ вачҳ мумкин нест ва ин хатои маҳзи Ҷалил Камолуддин аст.

Шоири дигари араб, Ҳофиз Иброҳим (1871-1932), ки ўро муҳаққиқ ном бурдааст, дар асарҳои худ масъалаҳои гуногуни замонашро инъикос намудааст. Ў нисбат ба халқу ватани меҳру муҳаббати худро изҳор намуда, ба муқобили истисморгарони маҳаллӣ ва аҷнабӣ баромад мекард, фиску фасод ва кирдори разилонаи онҳоро ошкор месохт. Афкори пешқадами ў асосан дар натиҷаи шиносӣ ва дӯстӣ бо мутафаккир ва маорифпарвари намоёни араб Муҳаммад Абду ташаккул ёфтааст. Ҳофиз Иброҳим бо шеърҳои худ бар зидди сармоядорону ҳокимони давр ва мулоҳизакорони хориҷӣ эътироз баён карда, ҳамватанонашро ба мубориза даъват менамуд ва ояндаи дурахшонро дар шеърҳояш тасвир мекард. Аз ин ҷост, ки мисриён ўро «шоири Нил» ном ниҳодаанд. Аммо ба гуфтаи муаллифи китоби «Таърихи адабиёти араб» Ҳанна ал-Фохурӣ, «барои амалӣ гардонидани масъалаҳои дар шеърҳо гузоштааш ў чорае намеандешид».⁷ Ҳофиз Иброҳим ифодакунандаи афкори қабатҳои либералии ҷамъияти ондавраи Миср шуморида мешавад.

Аз намояндагони давраи нави адабиёти араб шоирони номдори ироқӣ Ҷамил Сидқӣ аз-Заҳовӣ (1863-1936) ва Маъруф ар-Русофӣ (1875-1945) бештар ҷолиби диққат мебошанд, зеро дар ашъори онҳо оҳангҳои иҷтимоӣ бо як қувваи азиме садо медиҳанд. аз-Заҳовӣ ақидаҳои худро дар либоси андешаҳои фалсафӣ баён менамуд. Воқеан, ба қалами ў яке аз беҳтарин тарҷумаҳои арабии аз асли

⁷ Ҳанно-л-Фахурӣ. Таърихи адабиёти араб, ҷ. 2, М., 1961, саҳ. 365.

форси-тоҷикӣ ба амал баровардашудаи рубоиёти Умари Хайём тааллуқ дорад. Маъруф ар-Русофӣ бошад яке аз саромадони назми муосири ироқӣ буда, чун шоири инсонпарвару ватандӯст, мунодии озодӣ ва истиқлолият шуҳрат дорад. Шоир ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти замонашро, хусусан, соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро тасвир намуда, саъй мекард, ки аҳволи вазнини зиндагии оммаи ситамкашро қадре осон созад, умеду орзуи ӯро ифода кунад. Шеърҳои ӯ на танҳо пурмазмун буданд, балки аз ҳайси бадеиёт низ ба пояҳои баланд мерасиданд. Ашъори ар-Русофӣ аз ҳаёти мазлумон ва бенавоён ҳикоят карда, бисёр ҷонгудозу таъсирбахш садо медоданд. Ба гуфтаи шарқшиноси машҳури рус академик И.Ю. Крачковский, ар-Русофӣ шеърҳоиашро дар вазну қолабҳои анъанавӣ офарида бошад ҳам, истеъдоди ҳақиқии шоирӣ дорад ва хоҳ дар асарҳои лирикиаш, хоҳ дар васф ва хоҳ дар мавзӯҳои иҷтимоӣ ӯ ба дараҷаҳои олиии балоғат расидааст.⁸ Хусусан, шеърҳои ӯ «Модари یتим» ва «Ҷтим дар рӯзи ид» дар мамлакатҳои араб хеле машҳуру маҳбубанд. Шоир дар шеърҳоиаш ба халқи мазлуми ҷабрдидаи худ мурочиат карда, онро таъкиду талқин менамуд, ки аз хоби гарон бедор шавад ва бар зидди золимони дохилию аҷнабӣ муборизаи оштинопазир барад. ар-Русофӣ чун устод Айни орзу дошт, ки ватанашро аз палидони нобакор озод ва халқашро осудаҳолу хушбахт бинад.

Халил Мутрон (1871-1949) низ аз зумраи адибонест, ки дар ривочу равнақи адабиёти давраи нави араб саҳми арзандае гузоштааст. Халил Мутрон аз ҳайси истеъдод ва маҳорати шоирӣ бо Аҳмад Шавқӣ ва

⁸ И.Ю. Крачковский, Избр. Соч. том III, М. - Л., 1956, саҳ. 73.

Ҳофиз Иброҳим дар як радиф гузошта мешавад, лекин аз рӯи ҷаҳонбинӣ ва мавқеи иҷтимоии худ аз онҳо фарқи зиёд дорад. Фаъолияти эҷодии Мутрон гуногунсоҳа буда, назму наср, публицистика, тарҷума, рӯзноманигорӣ ва ғайраро фаро мегирад. Асарҳои ӯ ҳам дар мавзӯҳои лирикию романтикӣ ва ҳам таърихию иҷтимоӣ навишта шудаанд.

Агар ба ашъори баъзе аз шоирони номбурдаи араб бодикқат назар намоем, мебинем, ки он мувофиқи гуфтаи Ҷалил Камолуддин, дар ҳақиқат бо баъзе хусусиятҳои худ ба ашъори устод Айнӣ ҳамоҳангӣ дорад. Бояд қайд намуд, ки ҳам Айнӣ ва ҳам шоирони араб анъанаҳои адабии гузаштаи халқҳои худро ба хубӣ азбар карда буданд, забони модарияшонро бо тамоми боигарӣ ва нозукиҳояш медонистанд, аз як тараф дар шаклҳои анъанавӣ ва мавзӯҳои анъанавӣ шеърҳо офарида, аз тарафи дигар ба ҷустуҷӯи шаклҳои нави шеърӣ ва мазмунҳои тоза камар баста буданд. Шоирони араб дар шароити мудҳиши феодалӣ зиста, дар шеърҳои худ аксаран азобу шиканҷаи мардуми заҳматкашро тасвир намуда, таассуб ва ҷаҳолати динӣ, зулму тааддӣ ва хунхорӣ сармоядорони замони худро фoš ва маҳкум мекарданд. Устод Айнӣ низ қисми умрашро дар шароити феодалӣ гузаронида, тамоми ҷабру ситам ва беадолатиҳои онро дидааст. Ӯ орзу мекард, ки заминро аз ҳар навъ ҷаллодони халқ пок бинад:

Хоҳам он хонаи бедоду ситам вайрон бод,

Хоҳам он маҳкамаи ҷавр мазористон бод. -

нидо мекунад шоир.

Шоирони араб ҳамчунин халқро ба мубориза даъват менамуданд.
Чунончи, Маъруф ар-Русофӣ ба халқ муроҷиат карда, суол мекунад:

То кай бо қомати хамгаштаи худ,
Дар киштзор ба ҳар гармию сармо ранҷ мебарӣ.
Ҳосили меҳнати дастонат мисли ҳамеша,
То кай ба дасти бегонагон меравад?

Ё ин ки:

Арабҳо! Нагӯед, кай ҳамон соате мерасад,
Ки шумоён аз хоби гарон барои дифои худ бармехезед?

Шоироне, ки онҳоро Ҷалил Камолуддин ном бурдааст, аз ғояҳои адибони инсондӯсту тараққипарвари Ғарбу Аврупо бархӯрдор шудаанд ва Айнӣ низ аз адабиёти халқҳои гуногуни Шарқу Ғарб, Аврупо ва махсусан аз адабиёти ғании рус баҳра бардоштааст.

Шоирони араб ва устод Айнӣ дар эҷодиёти шоиронаи худ хислатҳои наҷиби инсонӣ, меҳру муҳаббат ба халқу ватан, ҳамчунин ғояҳои сулҳу амният, бародарӣ ва баробарии тамоми башариятро тараннум кардаанд. Умуман аз ин ҷиҳат қиёс кардани эҷодиёти шоирони араб бо эҷодиёти Айнӣ барои Ҷалол Камолуддин беҳтар буд. Масъалаи муносибати эҷодиёти устод Айнӣ бо эҷодиёти шоирон ва нависандагони Шарқ, алахусус Шарқи араб, бояд мавриди омӯзиши васеъ ва таҳқиқи мукаммали муқоисавӣ қарор гирад. Он гоҳ қазияи равобити адибии халқҳои тоҷику араб дар замони муосир, таъсири мутақобилаи онҳо пурратару равшантар мегардад.

Ҷолиби диққат аст, ки худ устод Айнӣ аз самараи адабиёти давраи нави араб бебаҳра намондааст. Чунонки Отахон Сайфуллоев дар

мақолаи худ «Ҷорҷии дӯстӣ» қайд мекунад: «Айнӣ адабиёти халқҳои озар, тотор, турк ва арабро пайваста меомӯхт ва аз ҷумла бо эҷодиёти нависандаи тараққипарвари араб Ҷурҷи Зайдон (1861-1914) ошно буд».⁹ Мутаассифона А. Сайфуллоев барои исботи ин гуфтааш далеле намеорад ва манбаи ин суҳанҳоро нишон намедихад. Қобили қайд аст, ки Ҷ. Зайдон пеш аз ҳама асосгузори жанри романи таърихӣ дар арабиёти араб буда, инчунин, дар соҳаҳои илми таърих, адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ асарҳои гаронбаҳое аз худ боқӣ гузоштааст. Ба қалами ӯ низ романи таърихӣ тааллуқ дорад, ки ба тасвири давраҳои гуногуни таърихии халқҳои араб ва халқҳои дигари машриқзамин бахшида шудаанд. Воқеан, чор романи худро «ал-Аббоса- хоҳари ар-Рашид», «ал-Амин ва ал-Маъмун», «Абӯмуслими Хуросонӣ» ва «Арӯси Фарғона» -ро Ҷ. Зайдон ба тасвири давраи хилофати аббосиён бахшида, дар бораи вазорати бармакиён, маданияти мардумони эрониноҷод, муборизаи халқҳои Мовароуннаҳру Хуросон ба муқобили хилофати араб ва тафсилоти ба он мубориза марбутро нақл мекунад. Романҳои Ҷ. Зайдон ҳанӯз дар замони зиндагӣ ба бисёр забонҳои ғарбӣ ва шарқӣ, аз ҷумла ба туркӣ, озарӣ ва форсӣ тарҷума шуда паҳн гаштаанд. Академик И. Ю. Крачковский навиштааст, «Асарҳои ӯ натавонанд дар мамлакатҳои араб балки берун аз он, алалхусус дар мамлақати мо, Қриму Кавказ, соҳилҳои Волга ва Осиёи Миёна мунташир шуда буданд».¹⁰ Бинобар ин аз эҳтимол дур нест, ки китобҳои ӯро бо забони арабӣ, туркӣ ва форсӣ дар дасти адабиётдӯстони тоҷик дар Бухорову Самарқанд ё

⁹ О. Сайфуллоев. Ҷорҷии дӯстӣ // Садои Шарқ, 1985, №8.

¹⁰ И.Ю. Крачковский. Арабская литература в XX веке. // Избр. Соч. том III. –Изд-во АН СССР. М.-Л., 1956.-С. 90.

дигар марказҳои мадани дучор шудан мумкин буд. Гумони қавӣ меравад, ки Айнӣ бо асарҳои Ҷ. Зайдон шиносӣ доштааст.

Яке аз охирин романҳои Ҷ. Зайдон «Инқилоби усмонӣ», ки ҳатто замоне диққати А. М. Горкийро низ ҷалб намудааст, ба зӯдӣ овозаи махсусе пайдо кард, зеро дар он муборизаи ҷавонтуркон бар зидди низоми феодалӣ ва сиёсати мустабиддонаи империяи усмонӣ нишон дода шудааст. Маълум аст, ки ҳаракати ҷавонтуркон як қатор мамлакатҳои Шарқро фаро гирифта, дар Осиёи Миёна дар шакли ҳаракати ҷавонбухориён ё ҷадидон зухур намуд. Як марҳилаи муайяни фаъолияти сиёсӣ ва ҷамъиятии Айнӣ ба ҳамин ҳаракат марбут аст, вале пас аз моҳияти хоинона ва ватанфурӯшонаи вайро фаҳмидани ӯ алоқаашро бо он ҳаракат қатъ карда, минбаъд бо он муборизаи беамон мебарад.

Дар кишварҳои араб гурӯҳҳои пешқадами ҷамъият дар аввал ба ҳаракати ҷавонтуркон бо ҷашми умед нигариста, гумон мекарданд, ки ғалабаи онҳо ба арабҳо истиқлолият меоварад, онҳоро аз асорати истисморгарони хориҷӣ наҷот медиҳад. Аммо ҷавонтуркон замони ба сари ҳокимият расидан аз шиорҳои пешинаи худ даст кашида, сиёсати дар зери байрақи Туркия муттаҳид кардани халқҳои Шарқи Араб, Осиёи Миёна ва Қазоқистонро пеш гирифтанд. Зиёиёни араб моҳияти миллатгароёнаи сиёсати онҳоро дарк намуда, муносибати худро ба онҳо қатъиян тағйир доданд. Романи «Инқилоби усмонӣ», ки инқилоби ҷавонтурконро як андоза идеалӣ тасвир менамояд, пеш аз рӯй додани хиёнати ҷавонтуркон ба таъъ расида буд. Аз ин рӯ ба Ҷ. Зайдон муяссар нашудааст, ки дар он нуқтаи назари худро доир ба

сиёсати миллатгароёнаи пантуркистон баён намояд. Аз ин чиз истифода бурда, пантуркистон асари нависандаи бузурги адолатпарастро дар байни тарафдорони худ паҳн мекарданд ва мардумро ба гумроҳӣ меандохтанд. Шояд Айнӣ дар давраи ба ҳаракати ҷавонбухориён ё худ ҷадидон ҳамроҳ буданаш бо ин асари Ҷ. Зайдон ё бо романҳои дигари ӯ ошно шуда бошад. Шиносоии Айнӣ бо романҳои таърихии Зайдон ба эҷодиёти ӯ нақш ва таъсири ба назар намоёне нагузоштааст. Ва ин сабаб ҳам дорад. Ҷ. Зайдон дар романҳои худ ҳодисаҳои муҳими сиёсӣю таърихиро инъикос кунад ҳам, ҳеҷ гоҳ заминаҳои иҷтимоӣю иқтисодии ба вуқӯъ пайвастанӣ онҳоро нишон намедихад, ба ҳаёти халқи одӣ муроҷиат намекунад. Сюжети ҳамаи романҳои ӯ дар қолиби сунъӣ ва абстраксии муборизаи хайру шар ҷой дода шуда, симои қаҳрамонон мазмунӣ иҷтимоӣю таърихӣ мушаххасро надорад. Дар асарҳои устод Айнӣ бошад воқеаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъият, асоситарин гардишҳои таърихӣ зиндагонии халқ ба таври воқеъбинона тафсир карда шудаанд.

Аз байни асарҳои Айнӣ диққати аксари муҳаққиқонро пеш аз ҳама «Ёддоштҳо» ба худ ҷалб менамояд. Маълумоти бой ва рангоранги асар ва ҳамчунин характери тарҷумаиҳолии он ба муҳаққиқон имконият медиҳад, ки ин асарро бо ҳамин гуна асарҳои тарҷумаиҳолии нависандагонӣ дигар аз ягон ҷиҳат муқоиса намоянд. Дар адабиёти муосири араб низ ин қабил асарҳо мавҷуданд. Ба кори муқоисаи «Ёддоштҳо» ба ин ё он асари адабиёти имрӯзаи араб нафақат адабиётшиносони мамлакатҳои араб, балки муҳаққиқони маҷаллаи

«Россияи имрӯза», узви ҷумҳурии коммунистии Франция Андрей Вюрмсер дар маҷаллаи адабии «Лэтр Франсэз» (1956, №12) ба «Ёддоштҳо» тақризе зеро онҳо «Бухорои Шарқии С. Айни» ҷоп кардааст. Муқарризи «Ёддоштҳо»-ро бо «Ҳонадони калон» номи романи нависандаи франсавизабони алҷазоирӣ Муҳаммад Диб муқоиса намудааст. Ин роман асарест, ки характери тарҷумаиҳолӣ дорад ва муаллифи он кӯшидааст, ки воқеияти ҳаёти мардумони одии Алҷазоирро тасвир намояд. Сарфи назар аз баъзе нопайдарҳамиҳо ва камбудии бадеӣ романи мазкур дар адабиёти франсавизабони Мағриб мисоли романи бедоршавии худшиносии халқи Алҷазоир ва махсусан зиёиёни он мебошад. Муҳаммад Диб бо қайд карда гузаштани беадолатӣ, ҷаҳолат ва дигар хусусиятҳои хоси ҳаёти пурнуқсонии ватанаш қаноат накарда, роҳи аз ин даҳшатҳо наҷот ёфтаниро меҷӯяд. Ӯ марҳилаҳои инкишофи худшиносии халқро дар шаҳси қаҳрамонони асараш нишон доданӣ шуда, аввал аз ифодаи фикру андешаҳои бачаи хурдсол дар бораи он, ки «ҷаро ҳаёт тавре сохта шудааст, ки баъзеҳо ҳамеша серанду дигарон ҳамеша азоби гуруснагӣ мекашанд?» ё аз саволи пурандӯҳи кампире: «ҷаро ба мо гирифтани як зарра ҳам хушбахтӣ муяссар намегардад?» сар карда, асарро бо дарк кардани зарурати мубориза аз тарафи гурӯҳи калони одамон ва таҷассум ёфтани қувваҳои эътирозкунанда ва мубориз бар зидди нобаробарии олам дар шаҳси олами нав - коммунист - ба итмом мерасонад.

Дар байни асарҳои адибони фаронсазбони Мағриб романҳои дигаре низ мавҷуданд, ки онҳоро аз ҳайси тасвири ҳодисаҳо ва тарзи

нигориш бо «Ёддоштҳо»-и Айнӣ қиёс кардан мумкин аст. Масалан, романҳои «Замин ва хун» ва «Писари камбағал»-и Мавлуд Фиръавн, «Теппаи фаромӯшшуда»-и Мавлуд Муаммарӣ ва ғайра аз ҳамин қабил асарҳоянд, аммо тадқиқи онҳо аз лиҳози муносибат доштан ба «Ёддоштҳо» ё асарҳои дигари Айнӣ мавзӯи баҳси алоҳида мебошад.

Муҳаққиқи дигари фаронсавӣ Винсет Монтел аввалин шуда ба ҳам наздик будан ва шабоҳат доштани эҷодиёти устод Айнӣ ва адиби донишманди араб Тоҳа Ҳусейнро қайд намудааст. Ӯ ҳанӯз дар соли 1954 дар анҷумани нависандагони араб, ки дар Бейрут барпо гардида буд, баромад карда, роҷеъ ба ин масъала мулоҳизаҳои худро арз намуд. Тоҳа Ҳусейн ба монанди устод Айнӣ натавонанд чун адиби барҷаста, балки чун олими адабиётшинос ва таърихшиноси нозукбин дар мамлакатҳои араб ва берун аз он шуҳрат дорад. Ба қалами ӯ китобу рисолаҳо ва мақолаҳои бешумор оид ба таърихи мамлакат ва адабиёти араб, танқиди адабиёти муосири Миср ва кишварҳои дигари араб, оид ба адабиёти асрҳои миёна ва муосири аврупоӣ ва ғайра тааллуқ доранд. Ба ғайр аз ин Тоҳа Ҳусейн як силсила очерку ҳикоя ва повестҳои «Нидои қабк», «ал-Адиб», «Хобҳои Шаҳрзод», «Ниҳоли бадбахтӣ», «Шаҳидони замин», «ал-Айём» ва девони хурди шеърҳои бе вазну қофия офаридааст. Аз миёни ин асарҳо повести тарҷумаиҳои «ал-Айём» барои мо ҷолибтар аст, зеро мутолиаи «Ёддоштҳо»-и Айнӣ маҳз ҳамин асари Тоҳа Ҳусейнро ба хотири Винсет Монтел овардааст. Дар «ал-Айём» овони хурдсолӣ, давраи таҳсил дар мактаби кӯхнаи деҳа ва давом додани илмомӯзӣ дар донишгоҳи олии динӣ ал-Азҳар тасвир ёфтааст. Вақте ки Тоҳа Ҳусейн

дар бораи шароити зиндагии талабаҳои ал-Азҳар, тарзу усули таълим ва муаллимон нақл мекунад, ба ёди кас беихтиёр мадрасаҳои Бухоро мерасанд. Аҳли аз-Азҳар ба монанди муллоён ва мударрисони мадрасаҳои Бухоро нисбат ба илму дониш, албатта илми анъанавии шахшуда, майлу эҳтиром доранд. Тоҳа Ҳусейн намояндагони ин «илму маориф»-ро чунон равшан ва воқеӣ тасвир мекунад, ки аз ҳамон муллоёни олимтароши мадрасаҳои Бухоро чандон фарқ надоштани онҳо маълум мегардад.

Бо вучуди он, ки дар мадрасаҳои Бухоро ва ал-Азҳар рӯҳи шахшудаи асримиёнагӣ ва таассуби динӣ ҳукмфармо буд, аз онҳо баъзан олимони соҳибмаълумот, олимони баркамол ва олимони нисбат ба муҳиту замони худ пешқадам расида мебароманд. Дар Бухоро яке аз ин гуна шахсони олим, адиб ва маорифпарвари бузурги тоҷик Аҳмади Дониш буд, ки ба ҷаҳонбинӣ ва фаъолияти эҷодии устод Айнӣ таъсири басо намоёне расонд. Тоҳа Ҳусейн низ чунонки дар «ал-Айём» нақл мекунад, солҳои охири илмомӯзӣ дар ал-Азҳар бо маорифпарвари машҳур Муҳаммад Абдуҳ шинос мешавад. Дар поёни повест муаллиф нишон медиҳад, ки дар зери таъсири ғояҳои ислохотчигии Муҳаммад Абдуҳ, ҳамчунин таъсири адабиёти бадеӣ ва матбуоти пешқадами Мисри ондавра тафаккури ҷавонони ал-Азҳар ва назари онҳо ба илмҳои шахшудагӣ чӣ гуна тағйир меёбад.

Ҷараёни маънавӣ ва наҳзати рӯҳии Миср, ки оҳиста-оҳиста табақаҳои гуногуни ҷамъиятро фаро гирифта истода буд, дар «ал-Айём» ба таври барҷаста нишон дода шудааст. Қатъи назар аз он ки «ал-Айём» дар муҳиту вазъияти дигар эҷод карда шудааст, зимни тасвири

ходисаҳо дар он бисёр лаҳзаву ҳолатҳое ба мушоҳида мерасанд, ки ба ҳодисаҳои дар «Мактаби кӯҳна», ё «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» ё ин, ки «Ёддоштҳо»-и Айнӣ инъикосшуда шабоҳат доранд. Сабаб он аст, ки аҳволи моддӣ ва иҷтимоии мардуми тоҷик, чунончи дар осори Айнӣ акс ёфтааст, то инқилоби Октябр аз аҳволи дигар халқҳои ситамкаши Шарқ, аз ҷумла арабҳо, тафовути зиёде надошт. Умуман, дар асарҳои бадеии худ устод Айнӣ ва Тоҳа Ҳусейн дар бораи масъалаҳои баҳс кардаанд, ки натавонанд ба тоҷикон ё арабҳо, балки ба тамоми халқҳои Шарқ тааллуқ дошта, ба онҳо наздик ва мафҳум буданд. Бинобар ин асарҳои ҳардуи ин адибони одамшиноси забардаст дар бисёр кишварҳои олам молики шуҳрат мебошанд. Аз ин ҷост, ки дар баённомаи Конференсияи дуҷуми нависандагони Осиё ва Африқо, ки моҳи феввали соли 1962 дар Қоҳира баргузор шуд, чунин нигошта шудааст: «Мо дар инкишофи тафаккур ва бедоршавии худ аз осори бисёр адибони гумном, инчунин нависандагоне ба монанди Робиндронат Такур, Лу Син, Садриддин Айнӣ ва Тоҳа Ҳусейн миннатдору сипосгузор ҳастем».¹¹

Мо ҳамеша ифтихор дорем, ки асарҳои устод Айнӣро олимони ба забонҳои гуногуни дунё мехонанд ва меомӯзанд. Муҳаққиқони араб низ ба омӯзиши эҷодиёти Айнӣ пардохта, асарҳои ӯро ба ибораи Ғоиб Туъма Фармон «ифтихори адабиёти тамоми Шарқ» мехонанд. Ба ин маънӣ устод Айнӣ кайҳо аз доираи як халқу як адабиёт баромада, нависандаи бисёр халқу миллатҳо шудааст ва ӯро бисёр халқҳо ба таври ҳаққонӣ нависандаи худ мебинанд. Дар ҳақиқат устод Айнӣ

¹¹ Каирская конференция писателей стран Азии и Африки, М, 1963, стр. 57. Ниг. Адабиёт ва санъат, 11январии 2018, №2 (1921).

тамоми умри худро ба мубориза барои бахту саодати бани башар бахшидааст. Ҳаминро дар назар дошта адабиётшиноси араб Ҷалил Камолуддин менависад, ки «эҷодиёт ва фаъолияти гуногунсоҳа ва баландофоқи Айни намунаи дурахшони умри ба халқ, озодӣ ва адолату баробарӣ бахшидашуда мебошад». Ҷалил Камолуддин инчунин нақл мекунад, ки Айни пеш аз ҳама фарзанди халқи тоҷик ва адиби Тоҷикистони нав аст. Муҳаққиқ инқилоби рӯҳии Айниро ба баҳори хуррам ташбеҳ дода, аз он мутаассир шудани Айниро бо чунин суханҳои пурэҳсос ва саршори ҳисси эҳтироми бепоён ба қалам медиҳад: «Ин баҳор дар дили шоири бузург ғулғула афканда, дар тамоми давраҳои зиндагиаш меваҳои фаровоне ба воя расонд. Ин меваҳо бо миқдору сифат ва рангорангии худ фарқ мекарданд ва ниҳоятан пухта расида, бунёди меваҳои баҳори шарқӣ, меваҳои наву тару тозааш тоҷикро ташкил доданд».

Устод Айни нахустин нависандаи тоҷик аст, ки асарҳои ба забони арабӣ тарҷума шудаанд. Асарҳои ӯ бо камоли равшанӣ бузургии мақоми ӯро дар адабиёт ба мардуми араб нишон доданд. Аз ин рӯ, адабиётшинос ва мутарҷими ироқӣ Маҳдӣ Ҳошим ан-Начафӣ менависад, ки «Айни барҳақ асосгузори адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб меравад».¹² Воқеан, ан-Начафӣ соли 1975 ба Тоҷикистон омада дар ин ҷо бо олимони адабиётшиносу шарқшиноси ҷумҳурӣ мулоқотҳо карда буд. Дар бораи ҷашни ояндаи зодрӯзи устод Айни шунида, ӯ бо камоли хурсандӣ изҳор кард, ки барои сазовор пешвоз гирифтани он ҳиссаи хоксоронаи худро хоҳад гузошт. ан-Начафӣ кори ба забони арабӣ тарҷума кардаи ду асари Айни - «Ҷаллодони Бухоро» ва «Марги судхӯр», ба қавли худаш, «чунин кори пурифтхору лекин

¹² Ан-Начафӣ, Маҳдӣ Ҳошим. Чанд рӯз дар Тоҷикистони Шӯравӣ // ат-Таохӣ, Бағдод, 6 декабри 1975.

басе масъулиятнок»-ро ба ўҳда гирифт. Нашри тарҷумаҳо дар арафайи чашни 100 солагии устод Айни дар Бағдод дар назар дошта шуда буд. Ба он муносибат бояд қайд кард, ки ба пешвози чашн нашри нави ислоҳшудаи тарҷумаи арабии «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» тавассути нашрияи «Прогресс» дар назар дошта шудааст.

Мувофиқи мактуби М. Ҳ. ан-Наҷафӣ ӯ, тарҷумаи «Марги судхӯр»-ро ба итмом расонида, ба яке аз нашрияҳои Бағдод супурдааст. Аммо марги бемаҳал М. Ҳ. ан-Наҷафиро аз олам бибурд. Ҳоло тақдири минбаъдаи тарҷумаи арабии «Марги судхӯр» ба мо маълум нест.

Бо ривочу вусъат ёфтани робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ миёни Тоҷикистони мустақил ва мамолики араб умед аст, ки алоқаҳои адабӣ низ боз барпо мегарданд ва инкишоф меёбанд. Аз миёни наслҳои нави тоҷик ва араб шахсиятҳои пайдо мешаванд, ки асарҳои адибони худро ба забони якдигар тарҷума мекунанд, адабиёти якдигарро мавриди омӯзиши муқоисавӣ қарор медиҳанд.

Умеди мо ба ин ҳамкориҳои адабӣ аз он ҷиҳат меафзояд, ки дар ин рӯзҳо хушхабарест ба мо расид, ки дар Миср яке аз олимони адабиётшинос эҷодиёти устод Айниро мавриди тадқиқу баррасӣ қарор дода, «Марги судхӯр»-и ӯро бевосита аз забони тоҷикӣ ба забони арабӣ тарҷума кардааст. Ин хушхабарро ба мардуми тоҷик арабшиноси забардасти мо, доктори илмҳои филологӣ, узви Академияи забони арабӣ дар Миср, профессор Саидрахмон Сулаймонов дар ду мақолаи ба ин ҳодиса бахшидааш муждагонӣ додааст.¹³

Мардонӣ Тоҷиддин

¹³ Саидрахмон Сулаймонов. 1) Тарҷума ва таҳқиқи «Марги судхӯр» ба забони арабӣ; 2) Нигоҳе ба тарҷумани «Марги судхӯр» -и устод Айни дар адабиётшиносии араб // Чихил мақола. -Душанбе, 2017.-Саҳ. 351-362, 363-379.

